

Emerging order-building factors in the Middle East and diversifying the foreign policy toolbox

Amir Abbasi Khoshkar Corresponding Author, PhD in International Relations, Tehran University, Tehran, Iran. Email: A.Abbasi.Khoshkar@gmail.com

Payam Tabibi MA in Laws, Mofid University of Qom, Qomm, Iran.
Email: payam.tabibi45@gmail.com

Article Info

Article Type:

Resrch Article

Keywords:

Regional Order,
Networking,
The Middle East,
Foreign Policy.

Article history:

Received 2025-4-18
Received in revised form
2025-7-9
Accepted 2025-8-5
Published Online
2025-8-11

ABSTRACT

Regional orders are one of the most important factors influencing the foreign policy behavior of regional and transregional government units. The Middle East region, affected by the intervention of transregional powers, has gone through various periods of security order formation. The factors shaping the order of the Middle East region have been highly diverse in different historical periods. During the Cold War, militaristic trends and bipolar transregional interventions were the most important factors forming the order of the Middle East region. The foreign policy behavior of the powers of the West Asian region has undergone many changes due to the interaction with the new order. The changes made have caused changes to occur in the foreign policy toolbox of most governments. The research method of the present article is explanatory and the method of collecting documentary sources. The research method of the present article is explanatory and the method of collecting documentary sources.

Cite this Article: Abbasi Khoshkar, A. and Tabibi, P. (2025). Emerging order-building factors in the Middle East and diversifying the foreign policy toolbox. *World Politics*, 14(2), 239-257. doi: 10.22124/wp.2025.30134.3502

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2025.30134.3502

1. Introduction

Regional orders are one of the most important factors influencing the foreign policy behavior of regional and transregional government units. The Middle East region, affected by the intervention of transregional powers, has gone through various periods of security order formation. The factors shaping the order of the Middle East region have been highly diverse in different historical periods. During the Cold War, militarized trends and bipolar transregional interventions were the most important factors forming the order of the Middle East region. In the last two decades, the factors causing transformation in the order of the West Asian region have changed. In the present study, the factors causing transformation and transformation in the order of the West Asian region that have formed the basis of new changes are examined.

2. Theoretical Framework

The foreign policy behavior of the powers of the West Asian region has undergone many changes due to interaction with the new order. The changes made have caused changes to occur in the foreign policy toolbox of most governments. The factors creating regional orders and their transformation into polarizations and transformation in the form of a change in the nature of new communications have had different characteristics in past periods. Regional and transregional government units and the content of their communications are the builders of orders. Regional orders are one of the most important variables affecting the behavior of government units. Regional orders are composed of various order-building processes, the most important of which are defined in the form of security order-building processes. The aforementioned processes include a set of sub-processes that occur in the political, economic-energy and cultural spheres. The result of the interaction of different order-building thematic layers leads to the formation of a security order.

3. Methodology

The research method of the present article is descriptive and the method of collecting documentary sources.

4. Results & Discussion

The question of the present research is what factors are the current changes in the West Asian regional order rooted in and what impact has the resulting change had on the foreign policy behavior of the regional governments? In response to the above question, the following hypothesis is put forward: the change in the West Asian regional order and its networking are rooted in three factors: the networking of geoeconomic ties, the networking of perception engineering and the networking of deterrence, and this has caused the foreign policy toolbox of many regional powers to move towards diversification in order to have a multidimensional impact on the regional security order. The research method of the present article is descriptive and the method of collecting documentary sources. State and non-state actors in the West Asian region, while intensifying the complexity of the existing order, benefit from

the current metamorphosis structure. In fact, the interaction of the agent and the networked structure is a two-way and constructive interaction. Structural pressure causes the costs of regional strategic action to increase for units that do not use the network approach, and actors that do not seek to adapt to the newly emerging transformed environment with the aforementioned approach will have high costs in implementing regional plans. On the contrary, units that seek to use regional and transregional communication links and nodes with a network approach to enhance their strategic stability point, while reducing costs, help to make foreign policy behaviors more efficient and strengthen the foreign policy toolbox.

5. Conclusions & Suggestions

The strengthening and complexity of regional links in regional thematic areas and their connection to the global networked order has been affected by a specific progressive process. The following model shows that the networkization of order in West Asia is rooted in the networkization of the economy in this region, and further, with the networkization of communications and soft power and the desire of regional government units to expand their soft power influence network at the regional and trans-regional levels, the aforementioned process has intensified. At the end of the linear movement of the previous circles, a supplementary and final circle has been added. Units that have been able to achieve outstanding successes in the previous two circles will be more successful in networking their deterrence using their network capacity and regional and global links. Therefore, all three circles are linked to each other in the form of a linear causal relationship and help to deepen the complexity and networkization of order in the region. The network connection of the three aforementioned layers with each other and mutual feeding from each other will be the builder of the strategic environment.

پیشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۲۳

شاپا الکترونیکی: ۴۸۹۹-۴۵۳۸

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

عوامل نوپدید نظم ساز در منطقه خاورمیانه و تنوع بخشی به جعبه ابزار سیاست خارجی

امیر عباسی خوشکار نویسنده مسئول، دانش آموخته دکترای روابط بین الملل، دانشگاه تهران، تهران، ایران

رایانامه: A.Abbasi.Khoshkar@gmail.com

پیام طبیبی کارشناسی ارشد حقوق، دانشگاه مفید قم، قم، ایران.

رایانامه: Payam.Tabibi45@gmail.com

چکیده	درباره مقاله
نظم های منطقه ای یکی از مهمترین عوامل تاثیرگذار بر رفتار سیاست خارجی واحدهای دولتی منطقه ای و فرمانطقه ای به شمار می آیند. خاورمیانه متأثر از مداخله قدرت های فرمانطقه ای، دوره های نظم یابی امنیتی مختلفی را پشت سر گذاشته است. عوامل شکل دهنده به نظم در خاورمیانه در دوره های مختلف تاریخی از تنوع بالایی برخوردار بوده است. در دوره جنگ سرد روندهای نظامی گرایانه و مداخلات فرمانطقه ای دو قطبی، مهمترین عوامل تشکیل دهنده نظم منطقه خاورمیانه بود. در دو دهه اخیر عوامل تحول آفرین در نظم منطقه غرب آسیا تغییر کرده اند. در پژوهش حاضر عوامل سبب ساز دگردیسی و تحول در نظم منطقه غرب آسیا که زیربنای تغییرات جدید را شکل داده اند بررسی می شوند. رفتار سیاست خارجی قدرت های منطقه غرب آسیا با توجه به تعامل با نظم جدید از تغییرات بسیاری برخوردار شده است. تغییرات انجام شده سبب شده است تا در جعبه ابزار سیاست خارجی اغلب دولت ها تغییراتی به وقوع بپیوندند. سوال پژوهش حاضر این است که تغییرات حاضر در نظم منطقه غرب آسیا ریشه در چه عواملی دارد و تغییر حاصل شده چه تاثیری بر رفتار سیاست خارجی دولت های منطقه داشته است؟ در پاسخ به سوال فوق فرضیه ذیل مطرح می شود تغییر در نظم منطقه غرب آسیا و شبکه ای شدن آن ریشه در سه عامل شبکه ای شدن پیوندهای ژئواکونومیک، شبکه ای شدن مهندسی ادراکات و شبکه ای شدن بازدارندگی دارد و این سبب شده تا جعبه ابزار سیاست خارجی بسیاری از قدرت های منطقه به سمت متنوع سازی جهت تاثیرگذاری چندبعدی بر نظم امنیتی منطقه پیش برود. روش پژوهش مقاله پیش رو تبیینی و روش جمع آوری منابع اسنادی می باشد.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی کلیدواژه ها: نظم منطقه ای، شبکه ای شدن، خاورمیانه، سیاست خارجی، رفتار منطقه ای تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱/۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۴/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۵/۱۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۵/۲۰

استناد به این مقاله: عباسی خوشکار، امیر و طبیبی، پیام. (۱۴۰۴). عوامل نوپدید نظم ساز در منطقه خاورمیانه و تنوع بخشی به جعبه ابزار

سیاست خارجی. سیاست جهانی، ۱۴(۲)، ۲۳۹-۲۵۷. doi: 10.22124/wp.2025.30134.3502

© نویسنده (گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

عوامل پدید آورنده نظم های منطقه ای و تحول آنها به قطب بندی ها و دگردیسی در قالب تحول در ماهیت ارتباطات جدید از ویژگی های مختلفی در ادوار گذشته برخوردار بوده اند. واحدهای دولتی منطقه ای و فرامنطقه ای و محتوای ارتباطات آنها سازنده نظم ها هستند. نظم های منطقه ای یکی از مهمترین متغیرهای تاثیرگذار بر رفتار واحدهای دولتی هستند. نظم های منطقه ای از روندهای مختلف نظم ساز تشکیل شده اند که مهمترین روندها در قالب روندهای سازنده نظم امنیتی تعریف می شوند. روندهای مذکور دربرگیرنده مجموعه خرده روندهایی است که در حوزه های سیاسی، اقتصادی-انرژی و فرهنگی رخ می دهند. برآیند درهم کنش لایه های مختلف موضوعی نظم ساز به تشکیل نظم امنیتی منتهی می شود. نظم منطقه ای در منطقه غرب آسیا مانند سایر مناطق از دوره امپراتوری های باستانی تا دولت های مدرن قدرتمند و ضعیف حاضر از نظم ها و روندهای نظم ساز مختلفی برخوردار بوده است. روندهای ژئوپلیتیکی نظم ساز در عهد باستان سبب ظهور و سقوط امپراتوری های پارسی و عربی بوده اند. با عبور از نظم های کلاسیک امپراتور محور ظهور دولت های مبتنی بر مرزهای محدود و فشرده سرزمینی به وقوع پیوسته است. تکثر حضور واحدهای دولتی در نظم های پساامپراتوری عثمانی سبب شد تا رقابت های منطقه ای از شدت و تراکم بیشتری برخوردار باشند. در دوره جنگ سرد نظم امنیتی در منطقه غرب آسیا متأثر از نظم دوقطبی شده جهانی محل برخوردهای سخت افزاری و بازی های راهبردی خطی و ساده بلوک شرق و غرب بود. ژئوپلیتیک گرایی موازنه گرا در این دوره از نظم سازی منطقه ای با محوریت توزیع قدرت نظامی و حمایت های امنیتی قدرت های فرامنطقه ای سبب شد تا اقتصاد و تجارت در قالب سیاست های سطح پایین قرار گیرند و مورد توجه واقع نشوند و نظامی گری به عنوان مهمترین لایه رقابت های راهبردی به شمار آید. نظم های مبتنی بر توزیع قدرت در منطقه غرب آسیا نشان داده است که همواره این منطقه به صورت چندقطبی پراکنده با محوریت قدرت های عربی، پارسی و ترکی بوده است.

پس از فروپاشی شوروی و برجسته تر شدن بازیگران منطقه ای و شکل گیری نظم های منطقه ای در تعامل با نظم جهانی، هندسه و روندهای نظم ساز در مناطق از اهمیت بالایی برخوردار شدند. نظم های منطقه ای به دلیل تاثیرگذاری بر رقابت های قدرت های جهانی در چرخه قدرت مورد مداخله و بازصورت بندی قرار گرفته است. منطقه غرب آسیا به دلیل اهمیت راهبردی آن برای قدرت های جهانی در لایه های مختلف ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیکی و ژئوانرژی محل حضور قدرت های فرامنطقه ای بوده

است. تحول در نظم منطقه غرب اسيا ريشه در روندها و عوامل مختلفی داشته است که در دو دهه اخير از شدت بسياري برخوردار بوده است. در پژوهش حاضر عوامل سبب ساز دگرديسي و تحول در نظم منطقه غرب اسيا که زيربنای تغييرات جديد را شکل داده اند بررسی می شوند. تحولات انجام شده سبب شده است تا در جعبه ابزار سياست خارجي تغييراتي به وقوع پيوند. سوال پژوهش حاضر اين است که تغييرات حاضر در نظم منطقه غرب اسيا ريشه در چه عواملی دارد و تغيير حاصل شده چه تأثیری بر رفتار سياست خارجي دولت های منطقه داشته است؟ در پاسخ به سوال فوق فرضيه ذيل مطرح می شود تغيير در نظم منطقه غرب اسيا و شبکه ای شدن ان ريشه در سه عامل شبکه ای شدن پيوندهای ژئواکونوميکی، شبکه ای شدن مهندسي ادراکات و شبکه ای شدن بازدارندگی دارد و اين سبب شده است تا جعبه ابزار سياست خارجي بسياري از قدرت های منطقه به سمت متنوع سازی جهت تأثيرگذاري چندبعدي بر نظم امنيتی منطقه پيش برود. روش پژوهش مقاله پيش رو تبیینی و روش جمع آوری منابع اسنادی می باشد.

۱. پيشينه پژوهش

در حوزه مطالعات نظم های منطقه ای و به طور خاص در منطقه غرب اسيا به دليل اهميت ان در سياست خارجي جمهوری اسلامی ايران اثار متنوعي منتشر شده است. نژاد زنديه و طالبی ارانی (۱۳۹۹) در مقاله "منطقه گرایی نوین در غرب اسيا و جنوب شرق اسيا" به نتايج ذيل دست يافته اند که نظم منطقه غرب اسيا از عقب ماندگی بیشتری نسبت به منطقه جنوب شرق اسيا برخوردار است. حسینی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان "موانع فزاينده منطقه گرایی درون زا در خاورميانه" بر اساس چارچوب نظری مکتب کپنهاگ به بررسی دلایل رقابت های منطقه ای در نظم موجود پرداخته است. شيخون و طالبانی ارانی (۱۳۹۹) در مقاله "آينده پژوهی منطقه گرایی نوین پيش روی جمهوری اسلامی ايران در خليج فارس" بر اين باوراند که در آينده نزديک در چارچوب نظم موجود همگرایی اتفاق نخواهد افتاد.

جوادی ارجمند و معینی (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان "پيشران های تحول در محيط امنيتی خاورميانه و آينده امنيت ايران" با استفاده از روش های آينده پژوهانه به نتايج ذيل دست يافته اند. يافته های پژوهش حکايت از دگرگونی در محيط امنيتی، تغيير در الگوهای نظم منطقه ای و تشديد تهديدهای امنيتی ايران دارد. بيوک و نیکونهاد (۱۴۰۲) در مقاله "تحليل ساختار و راهبرد بازیگران نظم آينده منطقه خاورميانه" به تحليل سناريوهای پيش روی خاورميانه پرداخته اند. اين مقاله با شناسایی، تحليل و تبیین ساختاری واگرایی و همگرایی میان بازیگران تأثیرگذار در منطقه خاورميانه از طريق پرسشنامه نيمه

ساختاریافته، خبرگانی و بهره گیری از ابزار نرم افزاری مکتور، درصدد پاسخگویی به این پرسش است که الگوهای آینده نظم منطقه ای خاورمیانه چگونه خواهند بود؟ سناریوی مطلوب برای بلوک های قدرت، تغییر است یا تداوم؟ یافته های پژوهش بیانگر آن است که طیف وسیعی از سناریوها را می توان در خصوص نظم منطقه ای مطرح ساخت؛ اما محتمل ترین سناریو در نظم منطقه خاورمیانه، بی ثباتی، تغییر و حرکت از الگوی نظم دوقطبی به سمت وسوی الگوی چندقطبی در این منطقه است.

ناروئی (۱۴۰۲) در مقاله "چالش های همگرایی منطقه ای در آسیای جنوبی از منظر بین حکومت گرایی" به بررسی نظم امنیتی در این منطقه و دلایل تضعیف نظم موجود پرداخته است. به نظر وی تعارضات بین دولتی سبب تضعیف نظم موجود شده است. قلخانباذ و همکاران (۱۴۰۳) در مقاله "تأثیر رقابت استراتژیک ایالات متحده و چین بر نظم انتقالی خاورمیانه" به نتایج ذیل دست یافته اند. افزایش رقابت چین و آمریکا باعث گسترش معمای امنیت، شکل گیری الگوهای منازعه و رقابت و گسترش اتحادسازی و ائتلاف سازی در منطقه شده است و هر یک از قدرت های منطقه ای به دنبال حاکم نمودن نظم دلخواه خویش بر منطقه هستند. همچنین رقابت استراتژیک و سردرگمی استراتژیک به مشخصه بارز منطقه تبدیل شده و چشم انداز روشنی برای کاهش تنش ها و رقابت ها وجود ندارد. معینی و متفی (۱۴۰۳) در مقاله "نظم منطقه ای خاورمیانه در پرتو روابط ایران و عربستان؛ توصیف گذشته، تبیین حال و پیش بینی آینده" پس از بررسی تاریخچه روابط ایران و عربستان به این جمع بندی دست یافته اند که پویای های منطقه ای و مناسبات امنیتی متقابل ایران و عربستان را عاملی مهم در شکل گیری و تحول ساختار امنیت منطقه ای به شمار می آیند و مناسبات امنیتی دو کشور متغیری تعیین کننده در آینده نظم منطقه ای خاورمیانه است. در پژوهش حاضر نگارنده به تبیین نظم موجود در منطقه اکتفا نکرده است بلکه نیروها و پیش رانهای سازنده و قوام بخش نظم در حال تکوین حاضر را مورد مطالعه و بررسی قرار خواهد داد. از این رو در ابتدا چارچوب نظری مقاله با توجه به رویکرد شبکه مطرح خواهد شد و در ادامه روندهای نظم ساز با توجه به واقعیت های میدانی تبیین می شوند.

۲. الگوی نظری پژوهش

مطالعات نظم ها و الگوهای منطقه ای جهت بررسی رفتارهای سیاست خارجی قدرت های منطقه ای و جهانی از تنوع بالایی برخوردار بوده است. رویکردهای اثبات گرایانه با توجه به نگاه آنها به ساختارهای مادی و رفتارهای مبتنی بر قدرت مادی واحدهای دولتی سامان یافته اند. ساختارگرایی مادی و تمرکز بر قدرت های جهانی به عنوان مهمترین مولفه نظم ساز در مناطق در مطالعات منطقه ای از وجه برجسته

ای برخوردار بوده است. رویکرد هژمون محور که ریشه در ساختارگرایی مادی دارد بر این باور است که نظم دهی به مناطق توسط قدرت های هژمون و مبتنی بر نیازهای راهبردی آنها صورت می گیرد. (William, 2015: 157) پتر کاتزنشتاین با بهره گیری از نظریه سیستم ها به چگونگی ساخته شدن و شکل گیری مناطق در نقاط مختلف جغرافیایی پرداخته است. به باور کاتزنشتاین ایالات متحده به عنوان قدرت هژمون محور اساسی سازه نظم جدید قرار گرفته و اولویتهای این کشور در شکل گیری و کارکرد مناطق مؤثر است و مناطق راهبردی نظام جهانی را از طریق کشورهای محور یا مداخله مستقیم کنترل و مدیریت می کند. (Ghasemie, 2018: 50)

دومین رویکرد نظری دیگر که برآمده از رویکرد لیبرالیستی است بر کثرت گرایی قدرت متمرکز است. در قالب چارچوب نظری مذکور کوهن توانسته است، مناسب ترین برداشت را از مفهوم کثرت گرایی قدرت و منطقه بندی ژئوپلیتیکی مطرح سازد. در این زمینه وی باخلاقیتی برخلاف مطالعات واقع گرایی دوران جنگ سرد که مناطق را غالباً بر مبنای منافع هژمون و قدرت های جهانی تعریف کرده مهمترین سازوکار در مناطق را توانمندی های نظامی و امنیت تلقی می کند بر این باور است نظام جدید جهانی و مناطق مختلف با پیچیدگی ها و ایجاد مسائل جدید دیگر میدان و کانونی منظم و مشخص برای قدرت های بزرگ نیست بلکه هر یک از مناطق وجوه تمایز بخش خود را دارند که برای فهم مسائل آنها باید به جنبه های محلی هر یک از مناطق توجه کرد. (Scittuo, 2024: 55)

در رویکرد مجموعه های امنیتی روندها و ساختارهای توزیع قدرت و ارتباطات مورد توجه قرار می گیرد. در این تئوری سازه امنیتی نظام بین الملل به سه نوع فضای منطقه ای تقسیم می گردد که عبارت اند از: - فضاها و مناطق شکل گرفته توسط نیروهای خارجی مانند دوران استعمار و رقابت ابر قدرتها که از زمان پایان جنگ سرد این نوع فضاها از بین رفته است. به نظر بوزان مجموعه های امنیتی منطقه ای که در آن واحدهای دولتی و دیگر واحدها به اندازه ای به یکدیگر پیوند خورده اند که امنیت آنها در تعامل با یکدیگر است. در نظریه های منطقه گرایی جدید و همچنین در فرایند شکل گیری اشکال جدید منطقه ای شدن کمتر به طور سنتی بر منطقه به عنوان وسعت سرزمینی به عنوان کانون منطقه و منطقه گرایی تأکید می کنند. این مفهوم در گذشته به قاره ها یا مناطق و جغرافیایی محصور اطلاق می گردید. از این رو در نظریه های کلاسیک منطقه گرایی منطقه بیشتر مفهومی جغرافیایی است. (Meyer, 2020: 77) در رویکردهای جدید متغیر اندازه گیری های قدرت ملی و برآیند قدرت نظامی دولت ها به عنوان عامل تاثیرگذار مستقیم کم رنگ تر شده است. در غالب نظریات و رهیافتهای پست مدرن چند ویژگی

اصلی را می توان نام برد که عبارت اند از رابطه دانش و قدرت به تأسی از فوکو و بازتولید گفتمانهای امنیتی. (Dalby, 1988: 416) مطالعات امنیتی انتقادی که تأثیرات بسیاری بر مسائل توسعه گرا دارند و از منظری انتقادی به دفاع از مردم در برابر دولتها پرداخته خواهان یک نظم جهانی عادلانه و صلح آمیز تر هستند. (Hansen, 2009: 206) توجه به منطقه گرایی از دو طریق می تواند به مطالعات انتقادی یاری برساند؛ نخست تعریف مفهوم سازی و مفصل بندی نوین امنیتی مستقل از خواست کنشگران غربی در این راستا در هر یک از مناطق دستور کارها توسط بازیگران محلی مشخص می شود و با ایجاد مناطق جدید می توان انتظار داشت که گفتمان مشترکی شکل بگیرد تا به ایجاد نظم عادلانه صلح آمیز بی انجامد.

از سوی دیگر، تشکیل ائتلاف های دو یا چندجانبه و تشدید روند همگرایی در هر یک از مناطق به تقویت گفتمانهای ضد سرمایه داری و مداخله گرایانه منجر و سرانجام باعث گسترده شدن و تکثر جریان ها و صداهای حاشیه ای می شود. نتایج این روند نوعی پذیرش ضمنی دیگری (جهان غیرغربی) برای قدرتهای بزرگ را به وجود آورده و آنها را مجاب می کند که در تصمیمات و مناسبات آینده به مطالبات مناطق مختلف توجه کنند. این روند می تواند زمینه ها را برای دستیابی به آرمان رهاسازی از کلیدواژه های مرکزی آثار هابرماس تسریع بخشد. دوم، منطقه گرایی منجر به تکثر و تنوع بخشی مدیریت نظام جهانی بر اساس هویت های خاص و متمایز می شود. در حقیقت، منطقه گرایی از میزان سلطه فرهنگ و ارزشهای غربی می کاهد و از طرفی با تعدد هویت ها و ایجاد توازن بین نیروها برای مدیریت نظام بین الملل همه سطوح سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی اهمیت می یابد. (Farell, 2019: 25)

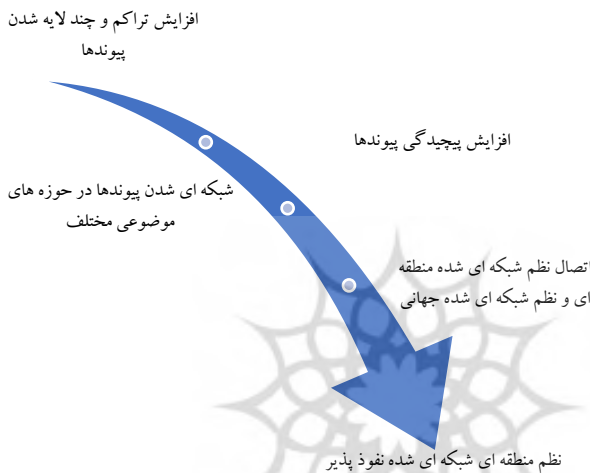
با تقویت پیوندهای مناطق با ساختارهای نظم جهانی و افزایش مداخلات خارجی در مناطق شبکه ای شدن سطوح تلاقی نظم ها به امری رایج تبدیل شده است. رویکرد شبکه ای با توجه به تقویت پیوندهای چندلایه پیچیده منطقه ای و وضعیت آشوبناک مناطق بحران زی از قابلیت تبیینی و تحلیل بالایی برخوردار است. رویکرد شبکه ای ریشه در نظریه های سیستم های پیچیده و اشوبی دارد. ورود هستی شناسی پیچیدگی در مطالعات روابط بین الملل سبب ساز شکل گیری مفهوم چرخش ارتباط محور در تحلیل پدیده های منطقه ای و جهانی شده است. در ادامه این تحول عمیق نظری رویکرد تحلیلی ماهیت گرا و شی گرا که مورد پذیرش طرفداران جریان اصلی و تجربه باوران بود برای رویکرد ارتباط گرا جای باز کرد. لذا در برخی چارچوب های نظری ارتباط محور و تاریخمند دانستن پدیده های منطقه ای و جهانی در چارچوب زمینه های اجتماعی پذیرفته شد. در همین فضای فکری نظری بود که هستی

شناسی ارتباطی در منظومه نظریه پردازی در روابط بین الملل وارد شد. (Hobson and Hobden, 2002: 20) رویکرد شبکه ای از جمله رویکردهای متاخر محسوب می شود که به دلیل افزایش پیچیدگی پیوندهای درون و فرامنطقه ای از اقبال گسترده ای برخوردار شده است. در رویکرد شبکه ای دو نظریه مرتبط با یکدیگر وجود دارد. نظریه اول نظریه شبکه اجتماعی است که نظریه ای اجتماعی محور است و مبتنی بر بعد ارتباطی است. اصول این نظریه عبارتند از: ۱- رفتار یک گره متأثر از رفتار سایر گره ها است. فلذا ارتباط متقابل بین گره ها وجود دارد. ۲- گره ها کانال ارتباط اطلاعات در شبکه هستند ۳- این گره ها توانایی ایجاد ساختارها بین بازیگران در شبکه را دارند که بر رفتار آنها اثر می گذارد. (Gilde, 2014: 55) نظریه دوم نظریه کارگزار- شبکه است. تعامل کارگزار و شبکه و نحوه ی شکل گیری متقابل هر دو در این رویکرد مهم است. (Passoth and Rowland, 2010: 41) در رویکرد شبکه ای، نظریه کارگزار- شبکه برای تبیین دقیق تر پویایی های درون و برون شبکه ای و اتصال سطوح تحلیل مورد استفاده قرار می گیرد. در نظریه کارگزار- شبکه واحدها ویژگی ها و جهت گیری های خود را در نتیجه تعامل با سایر اجزا و واحدها به دست می آورند. (Alcadipani and Hassard, 2010)

نگارنده در پایان این بخش گزاره های تحلیلی رویکرد شبکه ای را به صورت خلاصه در شش مورد دسته بندی می کند. ۱- نظم های شبکه ای از اجزایی به نام واحدها و بازیگران با گره های ارتباطی بین آنها تشکیل شده است. ۲- گره های ارتباطی از تعامل با یکدیگر تشکیل می شوند و بر یکدیگر تاثیر می گذارند و تاثیر می پذیرند. ۳- گره های ارتباطی از اهمیت و چگالی ارتباطی متفاوتی برخوردارند. ۴- نظم های شبکه ای به یک شکل نیستند بلکه این دست از نظم ها با توجه به چگالی و حجم گره های ارتباطی در درون خود از اشکال مختلف برخوردارند. ۵- گره های ارتباطی در سطوح مختلف تحلیل کلان و خرد و سطوح مختلف موضوعی سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی از تعامل سیال و پویا با یکدیگر برخوردارند و از ثبات سخت و غیرمنعطف حاکم بر تحلیل های ساختار- کارگزار فاصله می گیرند. ۶- واحدها برای پیگیری اهداف خود با دستکاری در گره های ارتباطی در تلاش اند تا به نتایج مطلوب خود برسند.

افزایش پیچیدگی پیوندهای درون منطقه ای و تقویت عامدانه پیوندهای فرامنطقه ای سبب شده است تا نظم منطقه ای به نظامی شبکه ای و نفوذپذیر تبدیل شود. در نظم شبکه ای شده واحدها جهت بهره گیری از فرصت های ارتباطاتی موجود به متنوع سازی جعبه ابزار سیاست خارجی جهت حضور کارآمدتر و موثرتر در رقابت های منطقه ای می پردازند. واحدهای منطقه ای با بهره گیری از نظم جدید

به دنبال تقویت عمق راهبردی و بازاریابی خود در برابر رقبای منطقه ای هستند. نظم شبکه ای شده و رفتار مکمل پیچیده سبب می شود تا جعبه ابزار سیاست خارجی از تنوع لازم برخوردار شده و مواجهه خلاقانه با وضعیت جدید ضمن کاهش تهدیدات به تقویت فرصت های راهبردی بینجامد. در واقع تراکم و چند لایه شدن پیوندهای متنوع شده در حوزه های موضوعی مختلف که توسط واحدهای دولتی و غیردولتی ایجاد می شوند سبب افزایش پیچیدگی و شبکه ای شدن نظم منطقه ای می شود.

شکل شماره (۱): روند شکل گیری نظم شبکه ای شده نفوذ پذیر

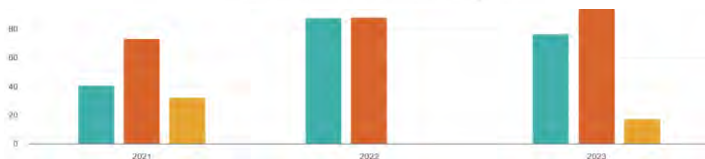
۳. پویای شبکه ای شدن نظم منطقه غرب آسیا

افزایش پیچیدگی و گسترش پیوندهای متنوع موضوعی در منطقه غرب آسیا سبب شده است تا بافت و محتوای آن به صورت شبکه ای از حوزه های موضوعی در هم تنیده درآید و جعبه ابزار دیپلماسی منطقه ای و فرامنطقه ای بازیگران آن از تنوع بالایی برخوردار باشد. در نظم شبکه ای شده جدید که حاصل تصمیمات واحدهای دولتی پیشرو در پیوندسازی با نظم منطقه ای و جهانی است روند پیچیدگی و شبکه ای شدن شتاب گرفته است و محیط راهبردی جهت رقابت و همکاری دچار دگردیسی شده است. عوامل سبب ساز شبکه ای شدن منطقه و تشدید آن در ادامه مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۳-۱. شبکه سازی ژئواکونومیکی

با تقویت فرایندها و روندهای ژئواکونومیکی در منطقه غرب آسیا سبب مسایل و اهداف راهبردی واحدهای دولتی از اولویت گذاری و تنوع متفاوتی نسبت به دوره های گذشته برخوردار شده است. در دوره جنگ سرد هدفگذاری ها عمدتاً ژئوپلیتیکی و نظامی بود و اقتصادگرایی و توسعه تجارت خارجی سهم چندانی در کنش ورزی های منطقه ای و جهانی قدرت های منطقه غرب آسیا نداشت. (Mogielnicki, 2025) در دوره جنگ سرد اولویت های بقای سرزمینی و موازنه گرایی نظامی سبب شده بود تا در اولویت های ساخته شده در ادراک راهبردی نخبگان سیاسی تصمیم ساز در منطقه غرب آسیا موضوع قدرت ژئواکونومیکی از اولویت پایین تری برخوردار باشد. تقویت پیوندهای ژئواکونومیکی در منطقه غرب آسیا در دو سطح تقویت پیوندها در خرده شبکه منطقه ای و شبکه جهانی صورت گرفته است. با نگاه به آناتومی و ریخت شناسی تجارت خارجی واحدهای دولتی در منطقه غرب آسیا می توان سنگینی کفه ترازوی تجارت و انتقال سرمایه از جغرافیای جهانی و فرامنطقه ای را مشاهده کرد.

خوشه خلیج فارس با تقویت پیوندهای ژئواکونومیکی با مناطق مجاور به دنبال تنوع بخشی به مزیت های تجارت خارجی و بهره برداری بیشتر از ابزارهای اقتصادی در سیاست خارجی است. در دو دهه اخیر شورای همکاری خلیج فارس به بزرگترین شریک تجاری بلوک منطقه ای هند تبدیل شده است. (Quamar, 2023: 237) تجارت با شورای همکاری خلیج فارس ۱۶ درصد از کل تجارت هند در سال مالی ۲۰۲۲ را تشکیل داد. صندوق های ذخیره ارزی کشورهای حاشیه خلیج فارس از سال ۲۰۱۴ تاکنون در ۲۷ پروژه در هند مجموعاً ۱۳ میلیارد دلار سرمایه گذاری کرده اند. در سال ۲۰۲۳ اتحادیه اروپا دومین شریک تجاری خوشه خلیج فارس به شمار می آمد و تا ۱۶ درصد از حجم واردات اعراب خلیج فارس را تشکیل داد. (Karoui, 2024: 77)

نمودار شماره (۱): واردات و صادرات اتحادیه اروپا به شورای همکاری خلیج فارس (میلیارد دلار)^۱

^۱ رنگ سبز واردات اتحادیه اروپا، رنگ قرمز صادرات اتحادیه و رنگ نارنجی موازنه تجاری را مشخص می سازد

یکی از واحدهای پیشرو در شبکه سازی و شتاب دادن به تقویت پیوندهای تجاری منطقه ای و فرامنطقه ای عربستان سعودی است. عربستان سعودی بر پایه طرح توسعه اقتصادی با افق ۲۰۳۰، ایجاد جریان خالص سرمایه گذاری مستقیم خارجی به میزان ۱۰۳ میلیارد دلار و سرمایه گذاری داخلی در حدود ۴۵۰ میلیارد دلار را هدف گذاری کرده است. آنها برای پیگیری طرح مزبور، سازمان سرمایه گذاری عمومی عربستان سعودی را به سطح وزارت سرمایه گذاری کشور ارتقاء بخشیده اند. از این رو دولت سعودی صندوق سرمایه گذاری عمومی خود را نیز به یک سرمایه گذار بین المللی و صندوق ثروت مستقل تبدیل کرده است. همچنین آرامکو و سابیک به عنوان دو شرکت بزرگ، به ترتیب غول های نفتی و پتروشیمی سعودی نیز سرمایه گذاران اصلی در خارج این کشور هستند. (Mason, 2023: 149) عربستان سعودی در سال ۲۰۲۰ میلادی قانون جدیدی را به تصویب رساند که به موجب آن شرکت های خارجی اجازه می یابند وارد بخش معادن شوند و در منابع معدنی و کانی این کشور سرمایه گذاری انجام دهند. از این رو عربستان سعودی از طریق راهبرد حمل و نقل و لجستیک ملی به دنبال ارتقای زیرساخت های حمل و نقل خود و افزایش ظرفیت صنعت حمل و نقل هوایی به میزان ۵۰ میلیون تن و ۱۰۰ میلیون مسافر تا سال ۲۰۳۰ میلادی می باشد. این راهبرد شامل ابتکار اتصال به سایر کشورهای عربی خلیج فارس به ویژه اتصال به طرح تونل خشک جمهوری عراق به طول هزار و دویست کیلومتر تا مرزهای ترکیه در شمال این کشور از طریق شبکه راه آهن و جاده ای می باشد. این کشور همچنین در سال ۲۰۲۱ میلادی راهبرد سرمایه گذاری ملی خود را اعلام کرد. هدف این راهبرد رشد اقتصاد عربستان سعودی از طریق افزایش سهم بخش خصوصی به نسبت ۶۵ درصد از کل تولید ناخالص داخلی و افزایش سرمایه گذاری مستقیم خارجی به نسبت ۵/۷ درصد از کل تولید ناخالص داخلی می باشد. شهروندان سعودی، شرکت های خصوصی و نهادهای دولتی این کشور سرمایه گذاری های گسترده ای در خارج از کشور دارند، به گونه ای که با دارا بودن سهامی به میزان ۱۱۱ میلیارد دلار، شانزدهمین دارنده اوراق بهادار خزانه داری ایالات متحده در ژانویه ۲۰۲۳ میلادی بوده اند. (Lust, 2024: 55)

امارات متحده عربی دیگر بازیگر منطقه ای است که طرح های کلان ملی خود را بر اساس تقویت پیوندهای ژئواکونومیکی شبکه ای شده تعریف کرده است. مهم ترین بخش از مدل اقتصادی امارات، بخش تجارت بین المللی است. تجارت بین المللی ۵۸ درصد از تولید ناخالص داخلی امارات را شامل می شود. همچنین ۶۴ درصد از نیروی کار این کشور در بخش تجاری مشغول به کار هستند. اماراتی ها در هدف گذاری خود اعلام کرده اند "هدف ما این است که امارات متحده عربی را با ساختار دیجیتال

قوی، سیستم‌های امن، چارچوب قانونی انعطاف‌پذیر و تفکر آینده در خط مقدم اقتصادهای جهانی قرار دهیم." در حوزه شبکه سازی در تجارت الکترونیکی منطقه ای و فرامنطقه ای ترکیه توانسته است در این عرصه به فعالیت های گسترده ای دست پیدا کند. تعداد معاملات تجارت الکترونیک در ترکیه در چند سال اخیر به سرعت افزایش یافته و بر اساس نتایج گزارش اکوسیستم تجارت الکترونیک ترکیه ۲۰۲۳، حجم فروش تجارت الکترونیک در ترکیه در سال ۲۰۲۳ با ۱۳۲ درصد رشد به ۲ میلیارد لیره رسید و نزدیک به ۶ میلیارد تراکنش تجارت الکترونیک انجام شد. (Tanju,2023)

در حوزه مشارکت در شبکه بازار هوش مصنوعی در جهان، خاورمیانه از ظرفیت های بسیار خود جهت تقویت پیوندهای شبکه ای خود با ان بهره برده است. یافته‌های شرکت ریسرچ اند مارکتر^۱ نشان می دهد بازار فناوری پیشرفته در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا رشد سالانه ۴۷/۸ درصدی را شاهد خواهد بود. انتظار می رود خاورمیانه دو درصد از کل مزایای جهانی هوش مصنوعی در سال ۲۰۳۰ را به خود اختصاص دهد. در این میان عربستان سعودی و امارات متحده عربی از سایر کشورها پیشروتر هستند. پیش بینی می‌شود که تا سال ۲۰۲۶ میلادی بازار هوش مصنوعی نزدیک به ۷۰ درصد اشتغال زایی را به خود اختصاص دهد. سعودی‌ها در شتاب بالایی در این صنعت سرمایه گذاری کرده اند. (Mollick,2024: 188) سعودی‌ها ابتکارهای متعددی از جمله ایجاد سازمان اطلاعات و هوش مصنوعی و دفتر ملی مدیریت داده‌ها را برای سرعت بخشیدن به اجرای طرح هوش مصنوعی در این کشور در بخش هایی همچون بانکداری، سرویس های هوش مصنوعی دولت و نیز صنعت ارتباطات، مخابرات و دیجیتالی، خرده فروشی، پزشکی از راه دور، وسایل نقلیه الکترونیکی، فناوری واقعیت افزوده، منطقه اقتصادی مستقل نئوم، شهر هوشمند لاین، توسعه دریای سرخ، پایتخت سرگرمی قیدیه، مرکز گردشگری جهانی اسیر، پروژه تاریخی و فرهنگی زادگاه پادشاهی عربستان سعودی دیریه و طرح منطقه مالی ملک عبدالله ترتیب داده اند. (Esmaceli,2024: 99)

بر پایه نتایج به دست آمده از تحقیقات موسسه مطالعاتی آی، دی، سی عربستان سعودی تا سال ۲۰۳۰ میلادی پایان برنامه چشم انداز طرح توسعه اقتصادی سالیانه به میزان ۱۳۵/۲ میلیارد دلار در زمینه هوش مصنوعی و فناوری‌های نوظهور سرمایه گذاری خواهد کرد که برابر با ۱۲/۴ درصد تولید ناخالص داخلی این کشور را شامل می‌شود. استراتژی ملی هوش مصنوعی ترکیه در چارچوب چشم‌انداز "ترکیه

¹ Research and Markets

دیجیتال" و "حرکت فناوری ملی" ترکیه منتشر شد و هر دو ابتکار مهم در سال‌های اخیر و با هدف تحول دیجیتال ترکیه انجام شده است. این کشور در اولین اقدام خود نشان داد که قصد دارد بخش هوش مصنوعی را به سهم ۵ درصدی در تولید ناخالص داخلی این کشور تا سال ۲۰۲۵ سوق دهد. (Gokay, 2021: 27)

۲-۳. مهندسی شبکه ای ادراکات راهبردی

با شبکه ای شدن اطلاعات و انتقال داده ها و شکسته شدن انحصار خبرپراکنی بنگاه های دولتی و همچنین سیالیت ادراک های متأثر از فضای مجازی، محیط ادراکی نوظهوری برای تاکتیک های عملیات روانی ایجاد شده است. از گذشته های دور فضا سازی ذهنی و جنگ روانی جهت پیشبرد اهداف سیاسی و نظامی همواره مدنظر راهبردپردازان بوده است. در دو دهه اخیر گسل های ادراکی ایجاد شده بین واحدهای دولتی و ملت ها متأثر از فضای شبکه ای شده اطلاعاتی و ارتباطاتی همواره به شکل شبکه ای و پویا به مسیر خود ادامه داده است. واحدهای دولتی منطقه ای با بسط نفوذ ژئوکالچری خود در خوشه های جغرافیایی به دنبال تعمیق شکاف های ادراکی با رقبای منطقه ای از طریق بهره برداری از ظرفیت های فرهنگی و اجتماعی منطقه هستند. (Garcia, 2025) شکاف های ادراکی از طریق شبکه حمایت های نهادی دولت ها از ارزش ها و خرده فرهنگ های خاص و خرده شبکه فضای مجازی و رسانه ای متصل به کانون های دولتی انجام می شود. برخی از نظریه پردازان بر این باور هستند که ارتباطات و به ویژه رسانه های جمعی از چنان قدرتی در عرصه تأثیرگذاری برخوردارند که به سهولت می توانند بین عناصر پراکنده اجتماعی و اتمی شده هماهنگی ایجاد کنند و با ارائه مجموعه ای از اطلاعات، ارزشها، اندیشه ها و ایده های یکدست در بین عناصر پراکنده و تنها تصاویر ذهنی مشترکی از واقعیت های جهان خارج در پیام گیران خود به وجود آورند و نهایتاً جهان بینی واحدی را لقاء نمایند. (Poorhasan, 1999: 2)

با شبکه ای شدن رسانه های منطقه ای و جهانی و پیوند آنها با یکدیگر دست کاری در افکار عمومی و تغییر محاسبات نخبگان سیاسی با استفاده از رسانه های فراگیر به بخشی از میدان رقابت قدرت ای منطقه ای تبدیل شده است. اکنون شبکه رسانه های دیداری و شنیداری به یکی از مهمترین ابزارهای سیاست خارجی قدرت های منطقه تبدیل شده است. قطر، عربستان سعودی و ترکیه از جمله قدرت هایی هستند که با کمک ابزار شبکه رسانه ای توانسته اند در زمینه تولید روایت های غالب درباره بحران های منطقه ای و جهانی و سوق دادن افکار عمومی و نخبگان به سمت تصمیمات و رفتارهای برنامه

ریزی شده دست بالاتر را داشته باشند. جنگ غزه، برنامه هسته ای جمهوری اسلامی ایران، تنش های اجتماعی و سیاسی در سطح منطقه و بحران های زیست محیطی از جمله مواردی هستند که همواره با استفاده از شبکه رسانه ای توسط قدرت های منطقه ای جهت دهی و تصویرسازی شده اند. (Hoffman, 2022: 57) تقویت قدرت نرم و مدیریت اذهان و افکار نخبگان و طبقات مختلف جامعه هدف در قالب طراحی شبکه تاثیرگذاری رسانه ای و پروژه های فرهنگی و آموزشی توسط قدرت های منطقه غرب اسیا در دستورکار سیاست خارجی آنها قرار گرفته است. پیوندهای نرم افزاری در کنار بهره گیری از شبکه حمایت های سخت افزاری فرامنطقه ای به بخش مهمی از پازل قدرت ملی و قطعه ای از جعبه ابزار سیاست خارجی تبدیل شده است. ترکیه یکی از بازیگران پیشتاز در عرصه متنوع سازی جعبه ابزار سیاست خارجی با استفاده از تقویت قدرت نرم شبکه ای شده است. ترکیه با استفاده از تولید سریال های تلویزیونی و تبلیغ فرهنگ ترکی - غربی به دنبال بسط نفوذ ژئوکالچری خود با بهره گیری از ابزارهای شبکه رسانه ای است. (Garcia, 2025)

حضور در حوزه های علم و فناوری و مقابله کارآمد با بلایای طبیعی از دیگر مواردی است که قدرت های منطقه ای با شبکه سازی در آنها به دنبال تقویت موقعیت خود در چرخه قدرت منطقه ای هستند. امارات متحده عربی دیگر بازیگری است که در عرصه هوش مصنوعی و فناوری های نوظهور فعال است و نقش منطقه ای خود را در چارچوب بازیگری یادگیرنده و با انگیزه در لبه فناوری جهانی مطرح کرده است. این بازیگر منطقه ای قدرت نرم شبکه ای شده خود را در تقویت مبانی قدرت ملی با استفاده از فناوری های جدید و تقویت تصویر ملی خلاصه کرده است. در حوزه علم و فناوری این کشور سرمایه گذاری قابل توجهی را زمینه قدرت فضایی اختصاص داده و در سال ۲۰۲۰ نیز توانست کاوشگر امید را با موفقیت به مریخ پرتاب کند و به اولین کشور عربی تبدیل شد که توانست قدم به فراتر از زمین بگذارد. همچنین رهبران این کشور در سال ۲۰۲۲ با همکاری متخصصان سوئیسی از اولین قایق پرنده هیدروژنی جهان رو نمایی کردند. در حوزه بهداشت و درمان و بالاخص مدیریت کووید ۱۹ آخرین داده هایی که خبرگزاری بلومبرگ منتشر کرد (Paul, 2023: 44).

بیانگر آن است که امارات متحده عربی در جایگاه نخست تاب آوری در برابر کووید و امن ترین کشور جهان در دوره ظهور سویه اومیکرون قرار داشته است. در قامت دیپلماسی عمومی نیز این کشور با میزبانی از نمایشگاه جهانی اکسپو توانسته است توانمندی و ظرفیت خود را در حوزه های مختلف در مقابل اذهان جهانی به تصویر بکشد. در رتبه بندی قدرت نرم در بین ۱۸۰ کشور جهان در سال ۲۰۲۴

واحدهای دولتی در خوشه شامات توانستند وضعیت خود را ارتقا دهند. امارت متحده عربی در بین ده کشور جهان قرار داشت و عربستان و قطر توانستند در بین بیست کشور جهان در رتبه بندی کشورهای صاحب قدرت نرم قرار گیرند. (Soft Power Champions, 2024)

۳-۳. شبکه سازی بازدارندگی

در نظم امنیتی دوره جنگ سرد رقابت های ژئوپلیتیکی کلاسیک به صورت تهاجمات و جنگ های نظامی گسترده و ائتلاف های پایدار نظامی- امنیتی صورت می گرفت. رویکرد سرزمینی و تصرف پایه به مسایل امنیتی و ژئوپلیتیکی به دلیل ساده و خطی بودن تعاملات و پیوندهای منطقه ای سبب می گردید هزینه های اشغال و نبردهای نظامی مشخص و پیش بینی پذیر باشد. اما حوادث پس از سال ۲۰۰۳ نشان داد جنگ های گسترده و برخوردهای نظامی شدید به دلیل ماهیت پیچیده و شبکه ای شده نظم امنیتی از وضعیت پیش بینی ناپذیر و غیرخطی برخوردار است. از این رو در نظم دچار دگردیسی شده جدید رقابت های ژئوپلیتیکی به صورت دستکاری در گره های شبکه نظم امنیتی و تاثیرگذاری بر روی برخی گره های ارتباطی دنبال می شود.

بازدارندگی واحدهای دولتی در برابر سایر واحدهای چالشگر در دوره جنگ سرد بر اساس موازنه قدرت نظامی در برابر رقبا و تهدید به تلافی گسترده سرزمینی قرار داشت. واحدی که از سلاح اتمی برخوردار بود از بازدارندگی سرزمینی و جلوگیری از تخریب گسترده نظامی توسط رقبا بهره می برد. پیوندهای خطی با واحد مداخله گر حامی، عمدتاً نظامی جهت برقراری موازنه سخت افزاری بود. با پیچیده و شبکه ای شدن محیط راهبردی و نظم امنیتی منطقه ای، بازدارندگی به شکل پیچیده و شبکه ای شده درآمده است و ابزارهای سخت افزاری نمی تواند نقطه ثبات راهبردی و بازدارندگی منطقه ای را به تنهایی ارتقا دهند. واحدهای منطقه ای با استفاده از نظم شبکه ای شده جدید به طراحی مجدد در سیستم بازدارندگی خود پرداخته اند. در قالب بازدارندگی شبکه ای شده جدید واحدهای دولتی با فاصله گرفتن از بازدارندگی خطی کلاسیک با استفاده از گره های ارتباطی به دنبال تقویت نقطه ثبات راهبردی خود هستند. تضعیف گره های ارتباطی نظامی خرده شبکه حماس و حزب الله در جریان حملات هوایی تلافی جویانه رژیم صهیونیستی پس از عملیات طوفان الاقصی و بسیج مخالفان مسلح حکومت بشار اسد به منظور تصرف دمشق نشان دهنده بهره گیری بازیگران دولتی از قدرت شبکه ای جهت تاثیرگذاری بر صورت بندی تهدیدات در محیط راهبردی پیرامونی خود از طریق تاثیر گذاری منفی بر شبکه ارتباطات نیروهای رقیب است. نفوذ پذیر بودن شبکه نظم امنیتی غرب آسیا به این معنا است که پیوندهای امنیتی

قدرت های منطقه ای با قدرت های جهانی نامتقارن و به صورت حامی- پیرو است. تقویت پیوندهای متنوع موضوعی با واحدهای جهانی و فرامنطقه ای توسط واحدهای دولتی در منطقه غرب آسیا با محوریت تامین امنیت داخلی، برقراری موازنه هوشمند منطقه ای و ایفای نقش مرجعیت تامین کالای امنیت صورت گرفته است. به دلیل ضعف ساختارهای اقتصادی و سیاسی - فرهنگی داخلی واحدهای منطقه ای در پیگیری اهداف فوق، نیاز به منابع و ظرفیت های فرامنطقه ای و جهانی مورد اجماع بسیاری از نخبگان سیاسی این واحدها قرار گرفته است. دست یابی به منابع متنوع بیرونی از طریق پیوندهای مختلف با چگالی های متنوع به افزایش پیچیدگی و شبکه ای شدن نظم امنیتی در منطقه غرب آسیا انجامیده است. توانمندی های امنیتی و تسلیحاتی واحدهای دولتی منطقه غرب آسیا به دلیل ضعف در همگرایی منطقه ای و شکست در عبور از فرهنگ سیاسی هابزی بوده است و این دولت ها همواره برای تقویت خود به حمایت های قدرت های جهانی نیاز داشته اند.

تقویت پیوندهای تسلیحاتی با صاحبان تسلیحات با فناوری پیشرفته جهت بهره برداری از شبکه فروشندگان تسلیحات در سطح جهانی بخش مهمی از شبکه سازی بازدارندگی منطقه ای و پیوند آن با نظم امنیتی جهانی توسط قدرت های حاضر در خوشه خلیج فارس است. این روند سبب تقویت شبکه ای شدن نظم امنیتی منطقه ای شده است. امارات در سال ۲۰۲۱ برای خرید ۵۰ فروند جنگنده اف-۳۵ از ایالات متحده به ارزش حدود ۲۳ میلیارد دلار اقدام کرد. قطر نیز به دنبال تقویت نیروی نظامی خود با استفاده از پیوندهای تسلیحاتی با آمریکا و اعضای ناتو است. این کشور قراردادی به ارزش ۱۲ میلیارد دلار برای خرید جنگنده های اف-۳۵ از ایالات متحده امضا کرده است. خرید ۲۴ فروند جنگنده رافائل از فرانسه به ارزش حدود ۷ میلیارد یورو دیگر خرید تسلیحاتی مهم این کشور بوده است. در این دوره دیپلماسی نظامی کویت جهت خرید ۲۸ فروند جنگنده Eurofighter Typhoon به ارزش ۸ میلیارد دلار تلاش بسیاری کرد. این کشور در سال ۲۰۱۹ نیز قرارداد خرید تانک های جدید و تجهیزات زرهی به ارزش ۲ میلیارد دلار را با کشورهای اروپایی و آمریکا به امضا رساند. (مقصد خریدهای تسلیحاتی کشورهای عربی، مهرماه ۱۴۰۳)

تصویر شماره (۲): پایگاه های نظامی امریکا در منطقه غرب اسیا

تقویت پیوندهای امنیتی و دفاعی با خرده شبکه امنیتی ناتو بخش دیگری از تقویت پیوندهای فرامنطقه ای امنیتی به منظور شبکه ای سازی بازدارندگی منطقه ای توسط متحدین منطقه ای امریکا در غرب اسیا است. مقابله با محور مقاومت سبب شده است بازدارندگی شبکه ای اعراب حاشیه خلیج فارس همواره مبنای رفتار امنیتی آنها قرار گیرد. حضور پایگاه های نظامی امریکا در عربستان، بحرین و قطر سبب تقویت پیوند حامی- پیرو و برون گرا شدن تامین کالای امنیت شده است. پیوندهای شبکه ای جهت تبدیل شدن به هاب و نقطه کانونی تلاقی منافع چندجانبه کانون شدن واحد دولتی در یک یا چند حوزه موضوعی در منطقه سبب می شود عمق راهبردی و بازدارندگی آن در برابر نوسانات اقتصادی و امنیتی و همچنین قدرت نرم (تصویر ملی) آن ارتقا پیدا کند و احاطه شبکه ای بر سایر گره ها افزایش یابد.

نتیجه گیری

نظم های منطقه ای یکی از مهمترین مولفه ها و عوامل تاثیرگذار بر راهبردهای امنیتی دولت ها هستند که رفتارشان از پویایی و سیالیت بالایی برخوردارند. منطقه غرب اسیا با توجه به تاثیرپذیری از قدرت های مداخله گر فرامنطقه ای و روندهای حاکم بر نظم جهانی از دگرذیسی و تحولات بسیاری متاثر بوده است. نظم امنیتی غرب اسیا در دوره جنگ سرد و قبل از آن نظامی ساده و خطی بود. در این دوره از نظم سازی تحولات بر پایه نیروی سخت افزاری دولتی تعیین می گردید و شکل گیری و مهار تهدیدات برآمده از تغییرات مرتبط با موازنه قدرت نظامی و سخت افزاری بود. در نظم مذکور تهدیدات دولت ها بر علیه یکدیگر به صورت نظامی بود و نتیجه جنگ ها را تجهیزات و توانمندی های طرفین مشخص می کرد. با آغاز قرن بیست و یکم و واقعه حمله امریکا به عراق در سال ۲۰۰۳ و نتایج و پیامدهای پس از آن اذهان پژوهشگران روابط بین الملل به این سمت متمایل شد که نظم امنیتی در غرب اسیا و تهدیدات برآمده از آن تغییر کرده است. بازیگران دولتی و غیردولتی در منطقه غرب اسیا ضمن تشدید پیچیدگی نظم موجود از ساختار دگرذیسی شده حاضر بهره می برند. در واقع تعامل کارگزار و ساختار شبکه ای

شده تعاملی دوطرفه و سازنده است. فشار ساختاری سبب می شود هزینه های کنش راهبردی منطقه ای برای واحدهایی که از رویکرد شبکه ای بهره نمی گیرند افزایش یابد و بازیگرانی که با رویکرد مذکور به دنبال انطباق با محیط متحول شده نوپدید نباشند از هزینه های زیادی در اجرای طرح های منطقه ای برخوردار خواهند شد. در نقطه مقابل، واحدهایی که با رویکرد شبکه ای به دنبال بهره گیری از پیوندها و گره های ارتباطی منطقه ای و فرامنطقه ای جهت ارتقاء نقطه ثبات راهبردی خود باشند ضمن کاهش هزینه ها به کارآمدتر ساختن رفتارهای سیاست خارجی و تقویت جعبه ابزار سیاست خارجی کمک می کنند. تقویت و پیچیده شدن پیوندهای منطقه ای در حوزه های موضوعی منطقه ای و اتصال آنها به نظم شبکه ای شده جهانی از فرآیندی پیش رونده مشخصی متأثر شده است. در بخش نتیجه گیری و در قالب الگوی ذیل نشان داده شده است که شبکه ای شدن نظم در غرب آسیا ریشه در شبکه ای شدن اقتصاد در این منطقه دارد و در ادامه با شبکه ای شدن ارتباطات و قدرت نرم و تمایل واحدهای دولتی منطقه به بسط شبکه تاثیرگذاری قدرت نرم خود در سطح منطقه و فرامنطقه روند مذکور تشدید شده است. در انتهای حرکت خطی حلقه های قبلی، حلقه تکمیلی و نهایی اضافه شده است. واحدهایی که توانسته باشند در دو حلقه قبلی به موفقیت های برجسته ای دست یابند در شبکه ای کردن بازدارندگی خود با استفاده از ظرفیت شبکه و پیوندهای منطقه ای و جهانی کامیاب تر خواهند بود. از این رو هر سه حلقه در پیوند با یکدیگر در قالب رابطه علی خطی برگشتی قرار می گیرند و به تعمیق پیچیدگی و شبکه ای شدن نظم در منطقه کمک می کنند. پیوند شبکه ای سه لایه مذکور با یکدیگر و تغذیه متقابل از یکدیگر سازنده محیط راهبردی خواهد بود.

شکل شماره (۲): فرایند شبکه ای شدن نظم منطقه غرب آسیا

References

- Alcadipani, R., & Hassard, J. (2010). Actor-network theory, organizations and critique: Towards a politics of organizing. *Organization*, 17(4), 419–435.
- Brand Finance. (2024). *Soft power champions: Gulf nations enhance nation brand perceptions faster than peers – Global Soft Power Index*.
<https://brandfinance.com/press-releases/soft-power-champions-gulf-nations-enhance-nation-brand-perceptions-faster-than-peers-global-soft-power-index>
- Buyuk, M., & Nikunahad, A. (2023). Analysis of the structure and strategy of the actors of the future order in the Middle East region. *Human Geography Research*, 55(2), 253–278. [In Persian]
- Crouzet, G. (2025). *Finding antiquity, making the modern Middle East: Archaeology, empires, nations*. Bloomsbury Academic.
- Destination of arms purchases by Arab countries. (2024, October). *Tahririeh*.
<https://www.tahririeh.com/news/30819>
- Esmaeili, H. (2024). *International trade with the Middle East and North Africa: Legal, commercial, and investment perspectives*. Routledge.
- Farrell, M. (2019). *Global politics of regionalism: Theory and practice*. Pluto Press.
- Garcia, J. (2025). *Unlocking the Middle East: A deep dive into culture, conflict, and change*. Routledge.
- Gilde, L. (2014). Social network theory in international relations research. Tilburg University. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=133127>
- Gokay, B. (2021). *Turkey in the global economy: Neoliberalism, global shift, and the making of a rising power*. McGill-Queen's University Press.
- Hobson, J. M., & Hobden, S. (2002). *Historical sociology of international relations*. Cambridge University Press.
- Hoffman, M. (2022). *Inside the Middle East: Entering a new era*. Skyhorse.
- Hosseini, M. (2019). Increasing obstacles to endogenous regionalism in the Middle East from the perspective of the Copenhagen School. *International Relations Research*, 10(4), 113–140. [In Persian]
- Javadi Arjomand, M. J., & Moeini, A. (2023). Drivers of change in the security environment of the Middle East and the future of Iran's security. *Quarterly Journal of Politics*, 53(2), 201–228. [In Persian]
- Karoui, H. (2024). *Weapons, technology and policy in the GCC states: Defending development*. Global East-West.
- Lust, E. (2024). *The Middle East*. CQ Press.
- Lynch, M. (2025). *America's Middle East: The ruination of a region*. Hurst Publishers.
- Mason, R. (2023). *Saudi Arabia and the United Arab Emirates: Foreign policy and strategic alliances in an uncertain world*. Manchester University Press.
- Matar, D. (2025). *Reframing political communication and media practices in the Middle East and North Africa*. I.B. Tauris.
- Meyer, T. (2020). *Regionalism and multilateralism: Politics, economics, culture*. Routledge.

- Moeini, A., & Motafi, I. (2024). The Middle East regional order in the light of Iran-Saudi Arabia relations: Describing the past, explaining the present and predicting the future. *Security Horizons*, 17(62), 45–72. [In Persian]
- Mogielnicki, R. (2025). *A political economy of sovereign wealth funds in the Middle East and Asia*. Palgrave Macmillan.
- Mollick, E. (2024). *Co-intelligence: Living and working with AI*. Portfolio.
- Naroui, H. (2023). Challenges of regional integration in South Asia from an interstate perspective. *Political and International Research*, 56, 65–92. [In Persian]
- Nejadzandieh, R., & Talebi-Arani, R. (2019). New regionalism in West Asia and Southeast Asia. *International Relations Research*, 10(2), 85–110. [In Persian]
- Passoth, J., & Rowland, N. (2010). Actor-network state: Integrating actor-network theory and state theory. *International Sociology*, 25(6), 818–841.
- Paul, R. (2023). *Deception: The great Covid cover-up*. Regnery Publishing.
- Qolkhanbaz, K., et al. (2024). The impact of the strategic competition between the United States and China on the transitional order of the Middle East. *International Studies*, 21(1), 33–60. [In Persian]
- Quamar, M. (2023). *Persian Gulf 2023: India's relations with the region*. Palgrave Macmillan.
- Rubiensten, W. (2015). *World hegemon*. Vintage.
- Sciutto, J. (2024). *The return of great powers: Russia, China, and the next world war*. Dutton.
- Sheikhoon, E., & Talebi-Arani, R. (2019). Future study of the new regionalism facing the Islamic Republic of Iran in the Persian Gulf. *Political and International Approaches*, 12(1), 77–102. [In Persian]
- Tanju, K. (2023). *Turkey's economic odyssey since 2000: From ascent to turmoil*. Independently published.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی